

מורד המקבים ומדינת החשמונאים

יחידה שלישית:

מרד המקבים ומדינת החשמונאים

(6 ש"ש)

מבוא

המרד פרץ כתגובה לגזרות השמד שהוטלו על היהודים.

מהלכים ותוצאות המרד

- ♦ המרד התחיל בשנת 167 לפנה"ס, עם ניתוח המזבח האילי והריגת שליח המלך על ידי מתתיהו החשמונאי.
- ♦ מתתיהו עומד בראש המרד, ואתו בניו. הם נלחמים למען ביטול גזרות הדת וטיהור יהודה מעבודת אלילים.
- ♦ בתום שנה למרד מינה מתתיהו את בנו יהודה לפקד על המרד.
- ♦ יהודה המקבי עמד בראש המורדים ונחל ניצחונות בקרבות הראשונים.
- ♦ 164 לפנה"ס – ניצחון מזהיר של יהודה ואנשיו באמאוס.
- ♦ היוונים הבינו שהגזרות שהטילו על היהודים היו טעות חמורה, ולפיכך ביטלו את גזרות הדת.
- ♦ יהודה המקבי ואנשיו הביאו לטיהור בית המקדש ולחנוכת המזבח, וחגגו את האירוע במשך שמונה ימים.
- ♦ יהודה זכתה בחידוש העצמאות הדתית, אך יהודה המקבי לא הסתפק בכך, ושאף לעצמאות מדינית. לכן כרת ברית עם רומא.
- ♦ 160 לפנה"ס – מות יהודה המקבי בקרב שנערך באלעשה.
- ♦ לאחר מות יהודה התמנה אחיו, יונתן, על ידי הסלווקים לכהן גדול ולמושל על יהודה. הוא זכה להרחיב את שטחי יהודה.
- ♦ שמעון, אחי יהודה המקבי, מתמנה כמושל על יהודה לאחר רצח יונתן. הוא כובש את החקרא ומבטל את תשלום המסים לממלכה הסלווקית.
- ♦ 140 לפנה"ס – יהודה זכתה בעצמאות מדינית.

כיצד הצליח צבא המורדים, שמנה מספר לא גדול של לוחמים דלי ציוד וחסרי ניסיון, להתגבר על צבא סלווקי גדול, מצויד ומאורגן?

1. להט דתי ומוטיבציה: יהודה ניסה להחדיר בקרב הלוחמים את התחושה כי אין להם מה להפסיד, כי מוטב להם למות מאשר לחיות במצב זה. כמו כן, יהודה קשר בדבריו בין הצלחה בקרב לבין האמונה שאלוהים עומד לצד הלוחמים.
2. שיטת הלוחמה – לוחמת גרילה.
3. הכרת פני השטח.
4. סיוע מצד גורמים בין-לאומיים (בית תלמי, רומא).
5. ניצול המלחמות הפנימיות בממלכה הסלווקית.

מדינת החשמונאים

לאחר מותו של יהודה וסיומו של המרד, פנו יונתן ושמעון לכיוון חדש. הם ניצלו את העובדה שהממלכה הסלווקית הסתבכה במלחמות ירושה, ובעזרת מדיניות חוץ נבונה ויעילה, החלו בתהליך של הפיכת יהודה מאזור שליטה למדינה עצמאית.

משפחת החשמונאים הרחיבה את גבולות המדינה והגדילה את האוכלוסייה היהודית. השליטים החשמונאים ניהלו את מדינתם על פי הדגם ההלניסטי. החיים במדינה החשמונאית, בתחומי הדת והחברה, התנהלו על פי חוקי התורה וההלכה.

צירוף שני המרכיבים האלה – הלניזם ויהדות – גרם לחילוקי דעות בקרב העם.

מחלוקות פנימיות ביהודה בתקופת החשמונאים

ערב היציאה למרד היה העם היהודי בארץ ישראל שסוע בין "מתייוונים" לבין "חסידים". לאחר המרד, התפצלה החברה היהודית לכיתות. הכיתות (צדוקים, פרושים, איסיים) היו מחלוקות בדעותיהן בנושאים הקשורים לעולם הדתי ולפרשנות התורה, וגם בנושאים הקשורים לאורח החיים של התושבים, ולתגובה להתנהגות השליטים.

מושגים מרכזיים:

מרד המקבים, חנוכת המקדש, שושלת בית חשמונאי, פרושים, צדוקים, איסיים, מלחמת אחים.

המיומנויות שנתרגל ביחידה זו הן:

1. ציר זמן;
2. ארגון אירועים ברצף כרונולוגי;
3. ניתוח מפה דינאמית ואיסוף נתונים;
4. הבחנה בין סיבה ותוצאה.

הצעות מתודיות:

ציר הזמן

על המושגים "זמן" ו"ציר הזמן", ועל הקשיים בלימודם ראו יחידה מס' 1. במהלך הוראת ההיסטוריה יש חשיבות רבה בחזרה ובהרחבת המושגים והמיומנויות הקשורות אליהם.

הצעות לפעילויות

1. לפניכם זוגות של אירועים. הוסיפו את המילים "לפני" או "אחרי" במקום המתאים, לפי הדוגמה:
 - א. אנטיוכוס אפיפנס מטיל את גזרות הדת לפני מות יהודה המכבי.
 - ב. יונתן מתמנה לכוהן גדול שמתתיהו מניף את נס המרד.
 - ג. יהודה המכבי מנהיג את המרד ששמעון מתמנה לנשיא.
 - ד. ביטול הגזרות וטיהור בית המקדש נעשה מות מתתיהו.
2. סרטו **ציר זמן**, ורשמו עליו את האירועים המצוינים בפעילות הראשונה, על פי סדר התרחשותם.
3. בחרו מבין האירועים השונים **שני** אירועים מכריעים בחיי העם היהודי. נמקו בחירתכם.

ארגון אירועים ברצף כרונולוגי

הצעה לפעילות

- סדרו** את ההיגדים המתארים את המהלכים ותוצאות המרד לפי **סדר ההתרחשויות**. זהו **שלושה שלבים מכריעים** בתולדות היהודים לאורך תקופה זאת. **נמקו** את בחירתכם.
- ◆ בשנת 164 לפנה"ס – ניצחון מזהיר של יהודה ואנשיו באמאוס.
 - ◆ בתום שנה למרד – מתתיהו ממנה את בנו יהודה לפקד על המרד.
 - ◆ בשנת 167 לפנה"ס מוביל מתתיהו החשמונאי לניתוח המזבח האילולי ולהריגת שליח המלך.
 - ◆ מתתיהו עומד בראש המרד, ואתו בנוי. הם נלחמים למען ביטול גזרות הדת וטיהור יהודה מעבודת האלילים.

- ◆ יהודה המקבי ואנשיו מביאים לטיהור בית המקדש ולחנוכת המזבח, וחוגגים את האירוע במשך שמונה ימים.
- ◆ לאחר מות יהודה מתמנה אחיו, יונתן, על ידי הסלווקים, לכוהן גדול ולמושל על יהודה. הוא זוכה להרחיב את שטחי יהודה.
- ◆ מות יהודה המקבי בקרב שנערך באלעשה.
- ◆ שמעון, אחי יהודה המקבי, מתמנה על יהודה לאחר רצח יונתן. הוא כובש את החקרא ומבטל את תשלום המסים לממלכה הסלווקית.
- ◆ יהודה המקבי עומד בראש המורדים ונחל ניצחונות בקרבות הראשונים.
- ◆ בשנת 140 לפנה"ס יהודה זוכה בעצמאות מדינית.
- ◆ יהודה זוכה בחידוש העצמאות הדתית, אך יהודה המקבי אינו מסתפק בכך, ושואף לעצמאות מדינית, לכן הוא כורת ברית עם רומא.
- ◆ היוונים מבינים כי הגזרות שהטילו על היהודים היו טעות חמורה. הם מבטלים את גזרות הדת.

אבחנה בין סיבה ותוצאה

- ◆ התלמידים יתנסו בארגון מידע בתרשים זרימה.
- ◆ התלמידים יבינו את מהלך ההתרחשויות ויבחינו בין סיבה לתוצאה.

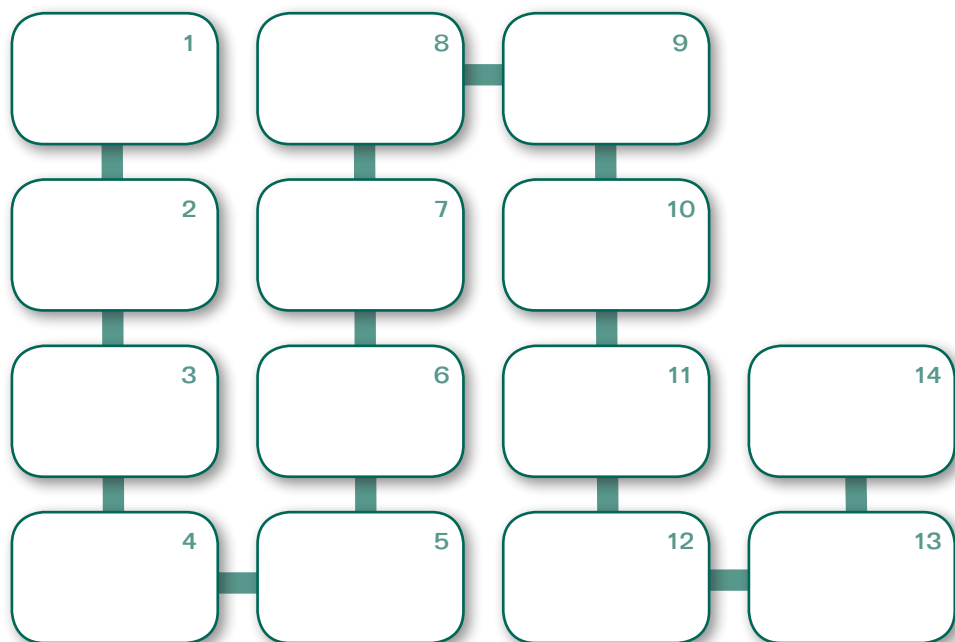
הצעה לפעילות

שבצו את האירועים וההתרחשויות שלפניכם בתוך התרשים שבהמשך:

אירועים והתרחשויות: מות יהודה, כיבוש ירושלים, אנטיוכוס הרביעי (אפיפנס) מטיל את גזרות הדת, הבריחה למדבר של מתתיהו וחמשת בניו, רוב העם מתנגד לגזרות, ביטול הגזרות, יהודים נענים לקריאת מתתיהו ומצטרפים למרד, קרב בית זכריה, המתיוונים מקבלים את גזרות הדת בשמחה, מתתיהו החשמונאי מרים את נס המרד, חנוכת בית המקדש, "קידוש השם", קרב אמאוס, טיהור בית המקדש.

שימו לב להשתלשלות האירועים, לסיבות למרד המקבים ולתוצאות הנובעות מהן, והשיבו על השאלות:

- א.** מהן הסיבות העיקריות לפרוץ המרד, על פי התרשים?
- ב.** מהי, לדעתכם, התוצאה החשובה ביותר של המרד? נמקו עמדתכם.

דמותו של מנהיג

פעילות לסיכום הנושא. מומלץ לחלק את הכיתה לכמה קבוצות.

- ◆ התלמידים יעינו בספר ויבחרו שמות של שלושה מנהיגים המופיעים ביחידה.
- ◆ התלמידים יבחנו את המנהיגים על פי דף המידע שלפניהם, ויבחרו מנהיג אחד שלדעתם עונה על מרב הקריטריונים. התלמידים יוסיפו קריטריונים שלדעתם חשובים לבחירת מנהיג.
- ◆ התלמידים ינמקו בחירתם בפני מליאת הכיתה.
- ◆ הכיתה תבחר את המנהיג שקיבל את מירב הקולות. יתנהל סיכום במליאה.

דף מידע: תכונות מנהיגים ומאפיינים

צבוע, מציאותי, מפעיל שיקול דעת, מגן על אנשיו, עוזר במצוקה, מרסן תגובות אישיות, שואף לחופש, מורד, עושה משפט צדק, יוזם, אחראי, חרוץ, אנושי, סמכותי, כריזמטי, אכפתי, אמין, שיטתי, מחושב, מאורגן, מעורב עם הבריות, גמיש, שכלתני, ממוקד, ממושמע, גיבור חיל.

יכולת הנדרשות ממנהיג:

◆ מוביל ומכוון	◆ נוטה לפתור סכסוכים בין אישיים
◆ נוטה למעורבות	◆ בעל חזון
◆ אוהב את עמו ומדינתו	◆ מפגין אומץ לב בזמנים קשים
◆ נותן דוגמה אישית	◆ המנהיג מכבד את אנשיו ואזרחיו
◆ מתייחס לנתיניו כשווים, בלי אפליה	◆ יודע לקבל החלטות נכונות
◆ מפגין יכולת תפקוד במצבי לחץ	◆ בעל יחסי אנוש טובים
◆ מציב מטרות ודרך פעולה	◆ מסוגל להיות קשוב לעם
◆ בעל כושר שכנוע	◆ בעל יושר אישי וציבורי
◆ משתף אחרים בפעילות	◆ מגלה נאמנות לעקרונות
◆ בעל יכולת להתפשר	◆ כושר ניהול וארגון
◆ משמעת פנימית/עצמית	◆ מפגין יכולת התמדה

◆ המורה ידון בכיתה במשמעות השאלה "מיהו מנהיג?".

◆ התלמידים יביאו דוגמאות מחיי היום-יום.

◆ מומלץ להציג בפני התלמידים רשימה של מנהיגים מהפרקים "מרד המקבים" ו"התפתחותה של מדינת החשמונאים".

◆ דוגמה: דמותו של יהודה המקבי. התלמידים יעלו קווים לדמותו, ויעריכו אותה על פי דף המידע.

● בספר מקבים א' מסופר שכל ישראל בכו והתאבלו על יהודה המקבי ימים רבים. הם ספדו לו באומרם: **"ויאמרו איך נפל רב מושיע ישראל"** (מקבים א', פרק ט', כ"א-כ"ב).

א. הסבירו את התארים שניתנו לו בהספד.

ב. מה ניתן ללמוד מההספד שספד לו העם?

מפה דינאמית: השוואה – המנהיגים לבית חשמונאי

היעזרו במפה הדינאמית, שנושאה: התפשטותה של המדינה החשמונאית

עיינו במקרא של המפה.

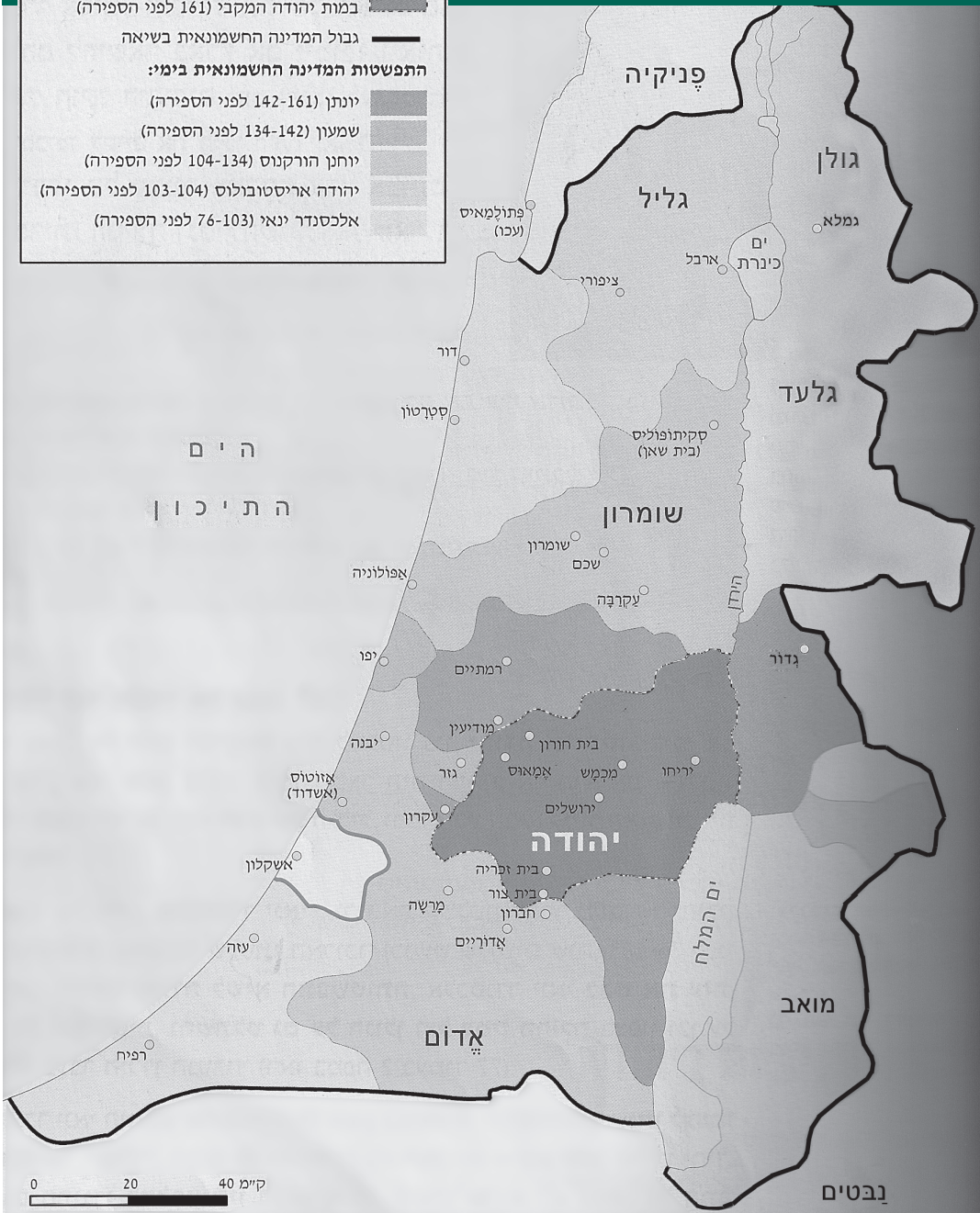
קראו את מקורות המידע (ספרי הלימוד והעמודים מצוינים בסוף היחידה).

התפשטותה של המדינה החשמונאית

השטח העצמאי של יהודה במנות יהודה המקבי (161 לפני הספירה) גבול המדינה החשמונאית בשיאה

התפשטות המדינה החשמונאית בימי:

- יונתן (142-161 לפני הספירה)
- שמעון (134-142 לפני הספירה)
- יוחנן הורקנוס (104-134 לפני הספירה)
- יהודה אריסטובולוס (103-104 לפני הספירה)
- אלכסנדר ינאי (76-103 לפני הספירה)

השלימו את הטבלה.

הסיקו מסקנות מתוך הטבלה.

שם המנהיג	מקור השם	שנות שלטונו	הפעולות שביצע	התואר
יהודה	יהודי	161-166 לפנה"ס	<ul style="list-style-type: none"> ◆ עמד בראש המרד. ◆ הביא לביטול גזרות השמד. ◆ כבש את ירושלים וסביבתה. 	מנהיג צבאי
יונתן	יהודי	142-141 לפנה"ס	<ul style="list-style-type: none"> ◆ המשיך את המאבק לעצמאות. ◆ בתמורה לתמיכתו במועמד לשלטון מבית סלווקוס, אפשרו לו לגייס חיילים, לשלוט בירושלים, לקבל מחוזות בשומרון ולשלוט עליהם. 	נציב יהודה כוהן גדול
שמעון	יהודי	142-134 לפנה"ס	<ul style="list-style-type: none"> ◆ הביא לעצמאות יהודה. ◆ כבש שטחים: גזר, יפו, החקרא בירושלים... 	נשיא שר צבא כוהן גדול
יוחנן הורקנוס	יהודי יווני	134-104 לפנה"ס	<ul style="list-style-type: none"> ◆ כבש שטחים. ◆ אילץ חלק מהעמים הכבושים להתגיר. ◆ חיזק את הקשרים הדיפלומטיים עם רומא ובית תלמי. 	נשיא כוהן גדול
יהודה אריסטובלוס	יהודי יווני	104-103 לפנה"ס	<ul style="list-style-type: none"> ◆ כבש שטחים. ◆ גייר עמים כבושים. ◆ הכתיר עצמו למלך. 	מלך נשיא כוהן גדול
אלכסנדר יבאי	יהודי יווני	103-76 לפנה"ס	<ul style="list-style-type: none"> ◆ כבש שטחים. ◆ כרת ברית עם הנבטים. 	מלך נשיא כוהן גדול
שלומציון אלכסנדרה	יהודי יווני	76-67 לפנה"ס	<ul style="list-style-type: none"> ◆ שלום. ◆ שגשוג כלכלי. ◆ הפרדת הדת מהמדינה 	מלכה

הערה: כדאי לבקש מהתלמידים להשלים את הטבלה בשלב הראשון רק בעזרת המפה ומקרא המפה, ורק לאחר מכן להוסיף פרטים בעזרת מקור מידע כתוב.

מסקנות:

1. בתקופת שלטון בית חשמונאי, יהודה הופכת מאזור שליטה בראשות יהודה המקבי למדינה עצמאית. גבולותיה של יהודה הורחבו, והוחל שלטון עצמאי של בית חשמונאי. הישגים אלה הושגו בזכות מדיניות חוץ נבונה ויעילה וצבא חזק.
2. בראשית דרכם החשמונאים הם מנהיגים דתיים. בזמן שלטונם הם מרחיבים את סמכויותיהם, והופכים להיות גם מנהיגים דתיים וגם מנהיגים חילוניים. רק בסוף תקופת שלטונם, בימי המלכה שלומציון, יש הפרדה בין הסמכויות הדתיות לבין סמכויות שלטון אחרות.
3. השליטים לבית חשמונאי דבקים בדת ישראל, אך ניכרת בהם השפעה הלניסטית. ההשפעה ניכרת במקור שמותיהם, בסגנון הבנייה, במנהגים ועוד.
4. בראשית דרכו מתבסס השלטון החשמונאי על ברית עם הפרושים. הברית מתערערת, עד כדי קרע גלוי בימי אלכסנדר ינאי, מאחר שהוא מעדיף את הצדוקים. שלומציון המלכה מקרבת אליה את הפרושים.

הערה: ניתן להוסיף את המסקנה הרביעית לאחר הלימוד על הכיתות בעם.

השוואה – הכיתות בעם

כיתה – קבוצת אנשים בעלי מאפיינים משותפים.
היעזרו במקורות המידע והשלימו את הטבלה:

שם הכיתה	מעמדה	השקפת עולמה	חלקה באוכלוסייה
צדוקים	<ul style="list-style-type: none"> ◆ משפחת הכוהנים הגדולים. ◆ מעמד האצולה. ◆ נכבדי העם (נאמנים על העשירים). 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ שמרנים מבחינה פוליטית ודתית. ◆ מקבלים את התורה שבכתב ודוחים את התורה שבעל־פה. ◆ שוללים את קיומו של העולם הבא. 	קבוצה בינונית בגודלה
פרושים	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ממשיכי דרכם של הסופרים והחסידים. ◆ דיינים ואנשי סנהדרין. ◆ פשוטי העם. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ מכירים גם בתורה שבכתב וגם בתורה שבעל־פה. ◆ מאמינים בחיי העולם הבא, בהישארות הנפש ובקיום שחר ועונש לאדם בעולם הבא. 	הקבוצה הגדולה ביותר
איסיים	<ul style="list-style-type: none"> ◆ פלג קטן ומתבדל שבחר באורח חיים סגפני. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ מקיימים את התורה שבכתב ומאמצים כללי התנהגות מחמירים. ◆ מאמינים בחיי העולם הבא. 	מיעוט

מסקנות:

החברה היהודית בתקופת שלטון החשמונאים מפוצלת לכיתות. חלוקה זאת הופכת לחלק אינטגרלי מחיי היהודים בארץ.

חילוקי הדעות נוגעים בנושאים הקשורים לעולם הדתי ולפרשנות התורה, וגם לנושאים הקשורים לאורח החיים של התושבים, ולתגובה להתנהגות השליטים.

ספרי לימוד:

אסתי ריין, **מסע אל העבר, יוון, רומא וירושלים**, מט"ח, עמ' 66-86.

ברוריה בן ברוך, **היסטוריה היום, בימי יוון ורומא**, ספרי תל אביב, עמ' 68-81.

ציפי אלדר, **לילי יפה, יוונים יהודים ורומאים בעת העתיקה**, היסטוריה לכיתה ו', עמ' 76-128.

